

การศึกษาวิเคราะห์พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา
THE BUDDHISM ANALYTICAL STUDY FOR LEADERSHIP DEVELOPMENT
IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

ปกรณ์กฤษ หวังกุ่ม
Pakornkrit Wangkum

โรงเรียนเทพมงคลรังษี จังหวัดกาญจนบุรี
Thep Mongkol Rangsee School. Kanchanaburi Province
thasa2510@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาหลักภาวะผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการศึกษาเอกสารเพื่อค้นคว้าข้อมูลมาทำการวิจัย ศึกษาวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอผลการวิจัยผลการวิจัยพบว่า

การนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษานั้น มีนักวิชาการและนักการศึกษาให้ความสนใจมากขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาผู้นำมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นผู้ใต้บังคับบัญชาให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข มีการพัฒนาที่ยั่งยืนและประสบความสำเร็จในองค์กร โดยยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สังคมยอมรับใช้ปฏิบัติ ซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่นหรือคนในองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสียสละของคนในองค์กร ผู้นำจำเป็นต้องเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัว จึงถือเป็นเรื่องยากยิ่งที่จะตัดสินใจที่จะเสียผลประโยชน์ส่วนตัว เพื่อส่วนรวม เนื่องจากหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามีความสอดคล้องกับการบริหารและเหมาะสมกับงานบริหารในบริบทต่างๆ ทั้งนี้เพื่อให้ได้แนวทางการบริหารสถานศึกษาโดยมีหลักพุทธธรรมเป็นประโยชน์ต่อผู้บริหารสถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสถานศึกษาในการนำไปใช้

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์หลักพุทธธรรม เพื่อการพัฒนาผู้บริหารสถานศึกษา โดยใช้หลักทศพิธราชธรรม 10 อิทธิบาท 4 สังคหวัตถุ 4 มาปรับใช้กับการทำงานของผู้บริหารสถานศึกษา โดยเลือกให้เป็นหลักพุทธธรรมที่มาสสนับสนุนผู้บริหารสถานศึกษาให้ยึดและเป็นแนวทางในการบริหารสถานศึกษา เพื่อพัฒนาระบบการบริหารสถานศึกษาให้ดำเนินการด้วยความเรียบร้อย โดยมีหลักพุทธธรรมทางศาสนาเป็นเครื่อง

เตือนใจในการทำงาน อันเป็นการส่งเสริมและมีการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาให้มีความยั่งยืนสืบต่อไปอีก ทั้งสามารถนำมาใช้ควบคู่กับการบริหารสถานศึกษา จากการวิเคราะห์การใช้

คำสำคัญ: พุทธธรรม. ภาวะผู้นำ. สถานศึกษา

Abstract

This research aimed to 1) study the principles of leadership based on Buddhist teachings and 2) analyze Buddhist principles for developing leadership in educational institutions. The study employed a documentary research method. collecting, analyzing, and synthesizing data from relevant documents to present the findings.

The research revealed that the application of Buddhist principles for developing leadership in educational institutions has gained increasing interest among scholars and educators. Leadership development plays a critical role in motivating subordinates to live and work together harmoniously, fostering sustainable development and organizational success. The study emphasized the importance of Buddhist principles that are socially accepted and practiced, highlighting their benefits for individuals and organizations. Notably, the concept of sacrifice by leaders, involving the prioritization of communal over personal interests, remains a challenging aspect of leadership development. Buddhist principles align with and are suitable for management practices across various contexts, providing a foundation for leadership that benefits educational administrators and related organizations.

The researcher analyzed Buddhist principles for enhancing the capabilities of educational administrators by incorporating Ten Royal Virtues, Four Paths of Accomplishment (Iddhipada 4), and Four Bases of Social Harmony (Sangahavatthu 4) into leadership practices. These principles serve as a guideline for administrators to manage educational institutions effectively, fostering systematic and harmonious operations. Furthermore, these Buddhist principles act as reminders for ethical decision-making and management, supporting the sustainability of Buddhism while integrating seamlessly with educational administration.

The findings highlight the applicability of Buddhist principles in leadership. demonstrating their potential to enhance the effectiveness of educational administration and contribute to the preservation and promotion of Buddhism.

Keywords: Buddhist Principles. Leadership. Educational Institutions

บทนำ

ด้วยหลักการที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษา ทำให้ผู้บริหารสถานศึกษาจำเป็นต้องมีการกำหนดบทบาทของตนหลายอย่างในการบริหารจัดการสถานศึกษาของตนให้สามารถขับเคลื่อนไปสู่การเป็น องค์กรแห่งการเรียนรู้โดยต้องมีการกำหนดบทบาทของตนเองให้ชัดเจนในฐานะที่เป็นผู้นำสถานศึกษา และ จำเป็นต้องกำหนดบทบาทในการดำเนินงานกับคณะบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานศึกษา เพื่อให้มีการ ประสานความร่วมมือในการทำกิจกรรมภายในสถานศึกษาร่วมกัน รวมทั้งการกำหนดบทบาทในการบริหาร จัดการภาระงานทั้งระบบ ให้ดำเนินไปได้อย่างเป็นระบบและมีความชัดเจนในการดำเนินงานตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ซึ่งการจะทำให้ได้ผลเช่นนี้นั้นจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่ผู้นำสถานศึกษาต้องมีแนวทาง หลักทฤษฎีและ หลักธรรมเพื่อนำมาใช้เป็นกลไกสำคัญเพื่อที่จะนำไปสู่การขับเคลื่อนการพัฒนาการบริหารสถานศึกษาทั้งระบบ การบริหารงานให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดนั้น ผู้บริหารแต่ละคนต่างมีเส้นทางในการบริหาร ของตนแตกต่างกันไปตามความถนัดและความสามารถที่ตนมีอยู่ในเส้นทางที่หลากหลายนั้นล้วนจำเป็นต้อง ยึดถือแนวทางในการดำเนินงานทั้งสิ้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). 2552)

ปัญหาของสังคมไทยโดยภาพรวมที่เกี่ยวกับคุณธรรมและจริยธรรมถือว่าเป็นปัญหาสำคัญระดับชาติต้องหาแนวทางในการที่จะแก้ไขปัญหให้ได้อย่างถูกต้องถูกทางและเป็นระบบที่ยั่งยืนให้กับทุกหน่วยงานทุกองค์กรที่เกี่ยวข้องสมควรที่จะต้องพิจารณาที่การจัดการศึกษาโดยมีความเชื่อมั่นว่าการศึกษเป็นรากฐานที่มั่นคงของชีวิตเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างสรรค์สังคมให้มีก้าวหน้าและเจริญรุ่งเรือง คนที่มีการศึกษาสามารถใช้ความรู้ความสามารถในการคิดอย่างมีวิจรรย์ญาณเพื่อแก้ไข ปัญหาต่างๆให้เกิดผลสำเร็จและลุล่วงไปด้วยดี การจัดการศึกษาในปัจจุบันเป็นไปตามพระราชบัญญัติ แห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่2) พ.ศ.2545 และที่แก้ไขเพิ่มเติม(ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 กล่าวว่าการจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยเน้น ความสำคัญของการมีความรู้คู่คุณธรรม ด้วยเหตุนี้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาได้แก่ ครู อาจารย์ คณาจารย์ ผู้บริหารสถานศึกษา ผู้บริหารการศึกษา ต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการแก้ปัญหาของชาติและเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษาและคนในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2550 หมวด 13 มาตรา 279 เกี่ยวกับมาตรฐานทางจริยธรรมของผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง ข้าราชการ หรือเจ้าหน้าที่ของรัฐแต่ละประเภทให้เป็นไปตามประมวลจริยธรรมที่

กำหนดขึ้น การพิจารณา สรรหา กลั่นกรองหรือแต่งตั้งบุคคลใดเข้าสู่ตำแหน่งที่มีส่วนในการเกี่ยวข้องในการใช้อำนาจรัฐ รวมทั้งการโยกย้ายการเลื่อนตำแหน่ง เงินเดือน การลงโทษต้องเป็นไปตามระบบคุณธรรมและคำนึงถึงพฤติกรรมทางจริยธรรมของบุคคลนั้นด้วย จากคำกล่าวที่ว่า “อำนาจหน้าที่ตามระเบียบ กฎหมายอาจทำให้ผู้บริหารครองงานได้แต่ผู้บริหารจะไม่สามารถครองตน และครองคนได้ หากผู้บริหารขาดคุณธรรมจริยธรรม” ซึ่งตามคำกล่าวนี้ชี้ให้เห็นว่าผู้บริหารหรือผู้ปกครองหน่วยงานทุกองค์กรจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมควบคู่ไปกับความรู้ความสามารถ

หลักคำสอนและหลักธรรมของพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนเพราะหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ นั้นช่วยขัดเกลาจิตใจมนุษย์จากระดับต่างๆ ไปจนถึงระดับสูงคือทำให้เข้าใจตนเองและเข้าใจผู้อื่นเกิดมนุษยสัมพันธ์ที่ดีในการดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคม พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติสำหรับนักบริหารหรือนักปกครอง ที่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองหมู่คณะ บริหารกิจการของหมู่คณะหรือประเทศชาติไว้อย่างมากมายเพื่อให้ผู้ปกครองหรือผู้บริหารนั้นได้อำนาจหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนและประเทศชาติอย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าทรงเน้นถึงความสำคัญของผู้ปกครองหรือผู้บริหารเป็นอย่างมากจะต้องประพฤติให้เป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่นหรือผู้ใต้บังคับบัญชา หลักในการบริหารตามแนวพุทธศาสนานั้นได้แก่ การบริหารตน เป็นหลักการที่ว่าผู้บริหารที่ดีต้องสามารถบริหารควบคุมตนเองให้ดีเสียก่อน จึงจะสามารถบริหารคนอื่นได้ดีการบริหารคน เมื่อผู้บริหารสามารถบริหารตนได้ดีแล้ว ก็จะพัฒนาไปสู่การบริหารบุคคลหรือผู้ใต้บังคับบัญชาและการบริหารงาน เพราะคนกับงานเป็นสิ่งที่คู่กัน ถ้านักบริหารสามารถจัดการกับตนเองหรือจัดการกับคนได้ดีก็จะนำไปสู่ความสำเร็จของการบริหารงานอย่างแน่นอน การเป็นผู้บริหารควรที่จะพัฒนาตน พัฒนาคนและพัฒนางาน ซึ่งจะทำให้ผู้บริหารทำหน้าที่สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อย่างไรก็ตามจะขอกล่าวถึงผู้นำองค์กรและผู้บริหารทั้งหลายโดยเฉพาะผู้บริหารสถานศึกษาควรมีคุณธรรมจริยธรรมที่ดีและเป็นที่ยอมรับนับถือของผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งเป็นการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจในการทำงาน และทำให้รู้สึกมีความมั่นคงในการปฏิบัติงาน ส่งผลให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพ ผู้บริหารสถานศึกษาควรมีคุณธรรมจริยธรรมในเรื่องต่อไปนี้นี้เป็นพื้นฐานคือ 1) มีเมตตากรุณาต่อผู้ร่วมงานและผู้อื่น 2) มีความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน 3) ไม่เอารัดเปรียบผู้ร่วมงาน 4) มีความยุติธรรม มีเหตุผลและวางตัวเป็นกลาง อย่างสม่ำเสมอ 5) มีความรักและห่วงใยผู้ร่วมงานและ 6) ประพฤติปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้ร่วมงานและผู้อื่น (สำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ. 2542: 12-34) หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารสถานศึกษา ประกอบด้วย หลักสัปปุริสธรรม 7 ว่าด้วยการครองตน เป็นธรรมของสัปปุริสชน คือ คนดี ประกอบด้วย รู้หลักการ รู้จุดหมาย รู้ตน รู้ประมาณ รู้กาล รู้ชุมชน และรู้บุคคล หลักสังคหวัตถุ 4 ว่าด้วยการครองคน เป็นธรรมยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้สามัคคี ประกอบด้วย ทาน คือ การให้ ปิยวาจา คือ วาจาอันเป็นที่รัก อตถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ และสมานัตตตา คือ ความมีตนเสมอหรือทำตนเสมอดันเสมอปลาย และหลักอิทธิบาท 4 ว่า

ด้วยการครองงาน เป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย ประกอบด้วย ฉันทะ คือ ความพอใจ วิริยะ คือ ความเพียร จิตตะ คือ ความคิดมุ่งไป และวิมังสา คือ ความไตร่ตรอง ซึ่งผู้บริหารการศึกษาควรยึดหลักธรรมทั้ง 3 นี้เพื่อนำไปประยุกต์ใช้กับการบริหารงานสถานศึกษา (พระคณฺย อนาวิโล (บุญสาร). 2554: 1-2) และนำมาใช้เพื่อการพัฒนาการบริหารงานของตนเองให้ได้เป็นอย่างดีเพื่อให้เกิดประโยชน์และมีความถูกต้องเหมาะสมในการบริหารงานภายในสถานศึกษาต่อไป

ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษาโดยการบริหารตามแนวพุทธธรรมซึ่งเป็นอีกแนวทางที่มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนการบริหารสถานศึกษาให้เกิดความเป็นธรรมและพัฒนาได้อย่างยั่งยืน โดยใช้ระบบตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้ามาประยุกต์บริหารจัดการ ดังเช่น ได้นำเสนอพุทธวิธีบริหารไว้ 5 ประการ ได้แก่การวางแผน การจัดการองค์การงานบุคลากร การอำนวยการ และการกำกับดูแล (บุญทัน ดอกไธสง. 2528) เนื่องจากหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาที่มีความสอดคล้องกับหลักการบริหารนั้น มีอยู่หลากหลายและมีความเหมาะสมกับงานบริหารในบริบทที่แตกต่างกันไป สำหรับการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยสนใจหลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษาจึงได้เลือกศึกษา เฉพาะหมวดธรรมที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงและสามารถนำไปใช้ได้กับการบริหารสถานศึกษา ในการครองตน ครองคนและครองงานประกอบด้วยหลักทศพิธราชธรรม 10. พรหมวิหาร 4. สังคหวัตถุ 4. อิทธิบาท 4. จักรวรรดิวัตร 12. อคติ 4. ราสังหวัตถุ 4. สาราณียธรรม 6 และหลักอริยสัจ 4 ทั้งนี้เพื่อให้ได้แนวทางการบริหารสถานศึกษาโดยมีหลักพุทธธรรมเป็นพื้นฐานอันจะเป็นประโยชน์ต่อผู้บริหารสถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยนำหลักพุทธธรรมที่เหมาะสมกับผู้บริหารสถานศึกษามาใช้ในการบริหารสถานศึกษาให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผล

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาหลักภาวะผู้นำตามหลักพระพุทธศาสนา
- 2) เพื่อศึกษาวิเคราะห์พุทธธรรมเพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา

การทบทวนวรรณกรรม

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2549: 4 – 5) ได้กล่าวถึงแนวทางการบริหารตามแบบอย่างของพุทธศาสนาในหนังสือ“พุทธวิธีบริหาร” ไว้ว่าการศึกษาพุทธบริหารในที่นี้ได้ใช้หน้าที่ของนักบริหารเป็นกรอบในการพิจารณาหน้าที่ (Function) ของนักบริหารมีอยู่ 5 ประการ ตามคำย่อในภาษาอังกฤษว่า POSDC ประกอบด้วย P คือ Planning หมายถึงการวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางดำเนินงานในปัจจุบัน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร O คือ Organizing หมายถึง การจัดองค์กรเป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กร มีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจ S คือ Staffing หมายถึง งานบุคลากร เป็นการสรรหาบุคลากรใหม่การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะกับงาน D

คือ Directing หมายถึง การอำนวยการ เป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผนผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและมีภาวะผู้นำ และ C คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแล เป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กรรวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร โดยพุทธวิธีบริหารยึดหลักธรรมาธิปไตยเป็นสำคัญ ด้วยเหตุผลที่ว่าผู้บริหารเองต้องประพฤติธรรมและใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหารผู้บริหารที่ดีต้องเป็นธรรมาธิปไตย เขายึดถือคิดว่าถูกต้องไม่จำเป็นต้องถูกใจข้าพเจ้าหรือต้องถูกใจทุกคน เขากล้าตัดสินใจลงมือทำในสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมโดยไม่พยายามลยตัวหนีปัญหา เขายึดคิดว่าอำนาจหน้าที่มาพร้อมกับความรับผิดชอบ เขายอมเสียสละประโยชน์ส่วนตนประโยชน์สุขที่ยิ่งใหญ่กว่านั้นคือประโยชน์ส่วนรวม ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ถ้าเห็นว่าจะได้ประโยชน์สุขที่ยิ่งใหญ่เพราะสละประโยชน์สุขเล็กน้อยบุคคลควรสละประโยชน์สุขเล็กน้อยเพื่อเห็นแก่ประโยชน์สุขที่ยิ่งใหญ่”

ทิตนา แคมมณีและภาษิต ประมวลศิลป์ชัย (2549: 49-166)ได้นำเสนอกรณีศึกษาเกี่ยวกับการบริหารงานของผู้บริหารในการปฏิรูปโรงเรียนในหนังสือ “ประสบการณ์และกลยุทธ์ของผู้บริหารในการปฏิรูปการเรียนรู้ทั้งโรงเรียน” ไว้เกี่ยวกับประสบการณ์ความรู้สึกลยุทธ์และข้อเรียนรู้ของผู้บริหารของโรงเรียนที่ได้ดำเนินการปฏิรูปการเรียนรู้ทั้งโรงเรียนตามกรอบแนวคิดและแนวทางของชุดโครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ทั้งโรงเรียน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อผู้บริหารและโรงเรียนอีกจำนวนมากที่กำลังแสวงหายุทธศาสตร์และวิธีการในการพัฒนาหรือปฏิรูปการเรียนรู้อันเป็นหัวใจของการปฏิรูปการศึกษาให้ประสบผลสำเร็จ โดยข้อความรู้และกลยุทธ์ต่างๆ ที่ได้จากการปฏิบัติจริงในหนังสือเล่มนี้จะช่วยให้โรงเรียนหรือสถานศึกษาเห็นแนวทางและเกิดกำลังใจในการพัฒนาทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องให้ไปสู่เป้าหมาย เช่น การสร้างองค์ความรู้สู่ความ รับผิดชอบของผู้บริหารโรงเรียนวัดสระจรเข้ จังหวัดนครราชสีมา การรวมใจครูสู่ความสำเร็จใน การทำวิจัยปฏิบัติการในชั้นเรียน ของผู้บริหารโรงเรียนบ้านค้อท่อน้อยจังหวัดขอนแก่น เป็นต้น

ชาญชัย อาจินสมาจาร (2548: 9-10) ได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาแนวทางใหม่ในหนังสือ “สู่ทิศทางใหม่การบริหารการศึกษา” โดยมีเนื้อหาเป็น 6 ด้าน ประกอบด้วย 1) โรงเรียนในฐานะองค์กรและนักการศึกษาในฐานะนักบริหาร มีรายละเอียดของเนื้อหา คือ โรงเรียนในฐานะระบบองค์การทัศนะทั่วไป ต่อทฤษฎีการบริหารและการศึกษารูปแบบการบริหารโรงเรียนแบบมีส่วนร่วมและการบริหาร การจัดการองค์การและการมีส่วนร่วม 2) การบริหารแบบมีส่วนร่วมในทางการศึกษา มีรายละเอียดของเนื้อหา คือ ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วมองค์ประกอบของการบริหารแบบมีส่วนร่วม ความเป็นไปได้ในการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมโปรแกรมการบริหารแบบมีส่วนร่วม อุปสรรคของการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพ ประโยชน์ที่โรงเรียนได้รับจากการบริหารแบบมีส่วนร่วมและเส้นทางพัฒนาระบบการบริหารแบบมีส่วนร่วม 3) ทฤษฎีภาวะผู้นำ มีรายละเอียดของเนื้อหา คือ ทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีภาวะผู้นำ รูปแบบของภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วมและภาวะผู้นำทีมในโรงเรียน 4) การแก้ปัญหาและการตัดสินใจ มีรายละเอียดของเนื้อหา คือ ปัญหาคืออะไรแม่แบบของการแก้ปัญหาและ

แนวทางในการ แก้ปัญหาแบบมีส่วนร่วม 5) ความเจริญงอกงามทางวิชาชีพและการพัฒนาครูมี รายละเอียดของ เนื้อหา คือ เหตุผลในการพัฒนาครู ขอบข่ายของการพัฒนาครู นโยบายการพัฒนาครู การบริหาร การพัฒนาครู วิธีการพัฒนาครูและการประเมิน 6) การประเมินครู โปรแกรมและโรงเรียน มี รายละเอียดของ เนื้อหา คือ หน้าที่ของการประเมินผล การประเมินโรงเรียนและโปรแกรม การประเมินผล การปฏิบัติงานของครู การปฏิบัติงานที่มีประสิทธิผลเกณฑ์สำหรับการประเมินผล การปฏิบัติงาน แนวทาง สู่ประการในการประเมินผล การปฏิบัติงานของครู และกระบวนการ ประเมินผล การปฏิบัติงาน

หวน พินธุพันธ์ (2549: 15-72) ได้กล่าวถึงทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารในหนังสือ “การบริหารการศึกษา : นักบริหารมืออาชีพ” ไว้เกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการบริหารการศึกษา นักบริหารมืออาชีพ และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของนักบริหารมืออาชีพจากทฤษฎีต่าง ๆ ได้แก่ ทฤษฎี 3 ทักษะ (Three Skills) ทฤษฎีสามภูมิ ทฤษฎีของเบลค (Blake) และ มูตัน (Mouton) ทฤษฎี ของฮอลพิน (Halpin) และคูนส์ (Coons) ทฤษฎีฐานอำนาจของผู้บริหาร (ทฤษฎีของเฟรนช์และราเวน) รวมทั้งแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำหรือนักบริหารของศาสตราจารย์ดร.พจน์ สะเพียรชัย ดร.รุ่ง แก้วแดง ศาสตราจารย์ ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ รองศาสตราจารย์ ดร.อุทัย บุญประเสริฐ และได้นำเสนอเนื้อหา เกี่ยวกับนักบริหารมืออาชีพกับ ธรรมาภิบาล (Good Governance) การพัฒนาตนเองให้เป็นผู้รู้มี วิสัยทัศน์ของนักบริหารมืออาชีพ นักบริหารมืออาชีพกับการแก้ปัญหา และนักบริหารมืออาชีพกับ การตัดสินใจ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2546: 627-628) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติสำหรับผู้บริหารที่ดีใน หนังสือ “พุทธธรรม” ไว้ในหัวข้อคุณสมบัติของกัลยาณมิตร ว่ามีคุณสมบัติบางอย่างที่ควรทราบ นั่นคือ สัตบุรุษ คือคนดี หรือคนที่แท้มีธรรมของสัตบุรุษ เรียกว่า สัปปุริสธรรม 7 ประการ ประกอบด้วย 1) ฉัมนัญญูตา รู้หลักและรู้จักเหตุ คือรู้หลักความจริงของธรรมชาติ 2) อัถถัญญูตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จัก ผลคือรู้ความหมายหรือความมุ่งหมายของหลักธรรม 3) อัถตัญญูตา รู้จักตน คือรู้ ฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ความถนัดความสามารถ และคุณธรรม 4) มัตตัญญูตา รู้จัก ประมาณ คือรู้จักความพอเหมาะพอดี 5) กาลัญญูตา รู้จักกาลเช่น รู้ว่าเวลาไหน ควรทำอะไร รู้จัก เวลาเรียน เวลาทำงาน 6) ปริสัญญูตา รู้จัก ชุมชน คือรู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมนุม และชุมชน รู้จักมารยาท ระเบียบวินัย ขนบธรรมเนียมประเพณี 7) ปุคคลัญญูตา รู้จักบุคคล คือ รู้ความแตกต่างระหว่าง บุคคลโดยอาศัยความสามารถและคุณธรรม

ประสิทธิ์ เชี่ยวศรี (2544) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ “การนำเสนอแบบจำลองการพัฒนาภาวะผู้นำของ ผู้บริหารที่บริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน” โดยมีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อสร้าง ตรวจสอบ และนำเสนอ แบบจำลองการพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารที่บริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานผลการวิจัย พบว่าการ วิเคราะห์สังเคราะห์คุณลักษณะของผู้นำจากเอกสาร หลักฐานทางวิชาการแล้วตรวจสอบความสำคัญของ คุณลักษณะฯ

พบคุณลักษณะฯ จำนวน 5 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านความรู้ 2) ด้านทักษะ 3) ด้านทัศนคติ 4) ด้านคุณธรรมจริยธรรม และ 5) ด้านบุคลิกภาพ ผลการ ตรวจสอบความเหมาะสมของวิธีการพัฒนา พบวิธีการพัฒนา 24วิธี และแบบจำลองของการพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน ประกอบด้วยองค์ประกอบ 8 ประการได้แก่ 1) หลักการ 2) วัตถุประสงค์3) วิธีการพัฒนาคุณลักษณะภาวะผู้นำ 4) การดำเนินการพัฒนา 5) การประเมินผลหลังการพัฒนา 6) การปฏิบัติงานจริงและการทำวิจัยปฏิบัติการ 7) การนำเสนอผลการวิจัยและ8) การประเมินผลและการติดตามผล

ดิเรก วรณเสียร (2545) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ “การพัฒนาแบบจำลองแบบสมบูรณ์ในการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานสำหรับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาแบบจำลองแบบสมบูรณ์ในการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานสำหรับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้ ออกแบบการวิจัย 5 ขั้นตอนคือ การศึกษาในขั้นตอนเพื่อกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย การศึกษาภาคสนามเกี่ยวกับการบริหารโรงเรียนเป็นปัจจุบัน การร่างแบบจำลอง การประเมินแบบจำลองและ การนำเสนอแบบจำลองแหล่งข้อมูลที่ศึกษา ได้แก่ ผู้บริหารโรงเรียน เอกสารและผู้ทรงคุณวุฒิ ผลการวิจัยพบว่า แบบจำลองที่เสนอเป็นแบบจำลองแบบสมบูรณ์ (Comprehensive Model) ในการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานสำหรับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่เหมาะสมกับบริบทของประเทศไทยในปัจจุบันเป็นแบบจำลองที่ครอบคลุมภารกิจของโรงเรียนทุกด้าน สอดคล้องกับสาระที่ กำหนดในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ประกอบด้วย 6 ส่วน ได้แก่ ส่วนนำการวางแผน การจัดองค์การการนำการควบคุม และสารสนเทศเพื่อการบริหารครอบคลุมภารกิจ 4 ด้าน คือการบริหารงานวิชาการการบริหารงบประมาณการบริหารงานบุคคลและการบริหารทั่วไป

วรภาส ประสมสุข และนิพนธ์ กินาวงศ์ (2550: 63-84) ได้ทำวิจัยเรื่อง “หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ความสอดคล้องของหลักพุทธธรรมกับหลักการบริหารการศึกษาที่ครอบคลุมถึง 3 หลักการครองตน หลักการครองคน หลักการครองงาน และเพื่อ เสนอหลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม วิธีการศึกษานี้ผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงพัฒนา ใช้เทคนิควิเคราะห์เอกสารการสัมภาษณ์และเทคนิคเดลฟาย ผลการวิจัยพบว่า หลักพุทธธรรมที่สอดคล้องกับหลักการบริหารการศึกษา มีจำนวน 21 หลักธรรม แยกตามหลักการครองตน การครองคน และการครองงาน ได้ดังนี้ การครองตน สอดคล้องกับ 19 หลักพุทธธรรม ได้แก่ กัลป์ยามมิตตตา. โยนิโสมนสิการ. ธรรมคัมครองโลก 2. ธรรมทำให้งาม 2. ธรรมมีอุปการะมาก 2. กุศลมูล 3. สันโดษ 3. สุจริต 3. อธิปไตย 3. ขรवासธรรม 4. พรหมวิหาร 4. สังคหวัตถุ 4. อธิฐานธรรม 4. เบญจธรรม. พละ 5. กัลยาณมิตรธรรม 7. สปัจริยธรรม 7. อริยทรัพย์ 7. และทศพิธราชธรรม การครองคน สอดคล้องกับ 15 หลักพุทธธรรม ได้แก่ กัลป์ยามมิตตตา. โยนิโสมนสิการ. ธรรมคัมครองโลก 2. ธรรมทำให้งาม 2. กุศลมูล 3. สุจริต 3. อธิปไตย 3. ขรवासธรรม 4. พรหมวิหาร 4. สังคหวัตถุ 4. กัลยาณมิตรธรรม 7. สปัจริยธรรม 7. อปริหานิยธรรม 7. อริยทรัพย์ 7. และทศพิธราชธรรม การครองงาน สอดคล้องกับ 10 หลักพุทธธรรม ได้แก่

กัลยาณมิตตตา. โยนิโสมนสิการ. ธรรมทำให้งาม 2. ธรรมมีอุปการะมาก 2. สุจริต 3. อิทธิบาท 4. พละ 5. ขราวาสธรรม 4. สังคหัตถ 4. และ สัมปยุตธรรม 7. นอกจากนี้ยังพบว่า มีจำนวน 7 หลักธรรมที่สอดคล้องกับ หลักการบริหารการศึกษาด้านการครองตน การครองคน และการครองงาน ได้แก่ กัลยาณมิตตตา. โยนิโสมนสิการ. ธรรมทำให้งาม 2. สุจริต 3. ขราวาสธรรม 4. สังคหัตถ 4. และสัมปยุตธรรม 7

นันทวรรณ อิศรานุวัณชัย (2550) ได้ศึกษาเรื่อง “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม” มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดและหลักการเป็นผู้นำที่ดีตามแนวคิด ทฤษฎีผู้นำทางตะวันตก 2) เพื่อศึกษาแนวคิดการเป็นผู้นำที่ดีตามหลักพุทธธรรม 3) เพื่อประยุกต์ใช้ หลัก พุทธธรรมในการพัฒนาลักษณะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ ผลการวิจัยพบว่าบทบาทผู้นำที่ดีตาม แนวคิดทฤษฎีตะวันตก ประกอบด้วย บทบาทพื้นฐานสำคัญ 4 ประการคือ (1) การกำหนด ทิศทางของ องค์กรให้เป็นไปตามวิสัยทัศน์ที่ได้วางไว้ (2) การจัดการระบบการทำงาน (Alignment) (3) การมอบ อำนาจ (Empowerment) เป็นการมอบหมายอำนาจความรับผิดชอบให้แก่บุคคลที่ เหมาะสมเพื่อให้การ ทำงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ (4) แบบอย่างการเป็นผู้นำ (Modeling) สำหรับ ภาวะผู้นำที่ดีตามหลัก พุทธธรรม ผู้นำที่ดีจะต้องยึดหลัก “ธรรม” เช่น พรหมวิหาร 4 ธรรมาธิปไตย พละ 4 และสัมปยุตธรรม 7 เป็นต้น เป็นคุณธรรมสำคัญสำหรับการปฏิบัติหน้าที่ของตน เพื่อให้ สามารถดำเนินกิจการงานทุกอย่างให้ บรรลุผลสำเร็จที่วางไว้และนำพาหมู่คณะและสังคมไปสู่ความ สงบสุขและมั่นคงตลอดไป

สุรัตน์ มุ่งอิงกลาง (2544) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาคุณธรรมตามแนวพุทธธรรมของผู้บริหาร โรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดนครราชสีมา” โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อ ศึกษาคุณธรรมตามแนวพุทธธรรม ในการครองตน ครองคน และครองงาน ของผู้บริหารโรงเรียน ประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดนครราชสีมา ตามทัศนะของครูฝ่ายกิจการนักเรียน ครูผู้สอน และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน 2) เพื่อเปรียบเทียบคุณธรรมตามแนวพุทธธรรมใน การครองตน ครองคน และครองงานของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดนครราชสีมา ตามทัศนะของครูฝ่ายกิจการนักเรียน ครูผู้สอน และ คณะกรรมการสถานศึกษาขั้น พื้นฐาน และ 3) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคุณธรรมตามแนวพุทธ ธรรมในการครองตน ครองคน และครองงาน ของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาจังหวัดนครราชสีมา ตามทัศนะของครูฝ่ายกิจการ นักเรียน ครูผู้สอน และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ผลการวิจัย พบว่า 1) คุณธรรมตามแนวพุทธ ธรรมในการครองตน ครองคนและครองงานของผู้บริหารโรงเรียน ประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการ ประถมศึกษาจังหวัดนครราชสีมา ตามทัศนะของครูฝ่ายกิจการ นักเรียน ครูผู้สอน และคณะกรรมการ สถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยภาพรวมและรายด้าน อยู่ในระดับมาก ด้านที่มีระดับค่าเฉลี่ยมากที่สุดได้แก่ คุณธรรมในการครองตน รองลงมาคือคุณธรรมในการครองคน และคุณธรรมในการครองงาน 2) การ เปรียบเทียบคุณธรรมตามแนวพุทธธรรมในการครองตน ครอง คน และครองงาน ของผู้บริหารโรงเรียน

ประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการศึกษาจังหวัด นครราชสีมา ตามทัศนะของครูฝ่ายกิจการนักเรียน ครูผู้สอน และคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยรวมและรายด้านแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และ 3) ความสัมพันธ์ระหว่าง คุณธรรมตามแนวพุทธธรรมในการครองตน ครองคน และครองงานของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการศึกษาจังหวัดนครราชสีมา มีความสัมพันธ์ในเชิงบวกกับคุณธรรมตามแนว พุทธธรรมในภาพรวมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์เป็นรายคู่ ของคุณธรรมตามแนวพุทธธรรมทั้งสามด้าน พบว่า มีความสัมพันธ์ในเชิงบวกอย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .05 ทุกคู่

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบรูปแบบและวิธีการในการบริหาร ที่มีการนำหลักการและวิธีการที่เป็นประโยชน์เข้าไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของการบริหาร ซึ่งนักการศึกษา และนักวิจัยแต่ละท่านต่างนำเสนอแนวคิดและรูปแบบที่แตกต่างกันทั้งด้านการพัฒนาการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน การบริหารเพื่อปฏิรูปการเรียนรู้ในสถานศึกษาและหลักการบริหารการศึกษาตาม แนวพุทธธรรม ซึ่งเป็น แนวทางที่หลากหลาย อนึ่ง ในการพัฒนางานด้านการบริหารสถานศึกษา จำเป็นต้องใช้หลักพุทธธรรมเป็นสิ่งนำทางในการกำหนดแนวทางและทิศทางการบริหารงานเพื่อให้เกิดทั้งประสิทธิภาพและประสิทธิผลของงาน ดังนั้น ในการวิจัยครั้งนี้จึงมีความสนใจในการศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา โดยการศึกษาจากทัศนะของผู้ปฏิบัติงานจริง คือ ผู้บริหารสถานศึกษา

ระเบียบวิธีวิจัย/วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยนี้ จะใช้แนวทางและวิธีการในการดำเนินการวิจัยที่สำคัญ ดังนี้

การวิจัยเชิงเอกสาร

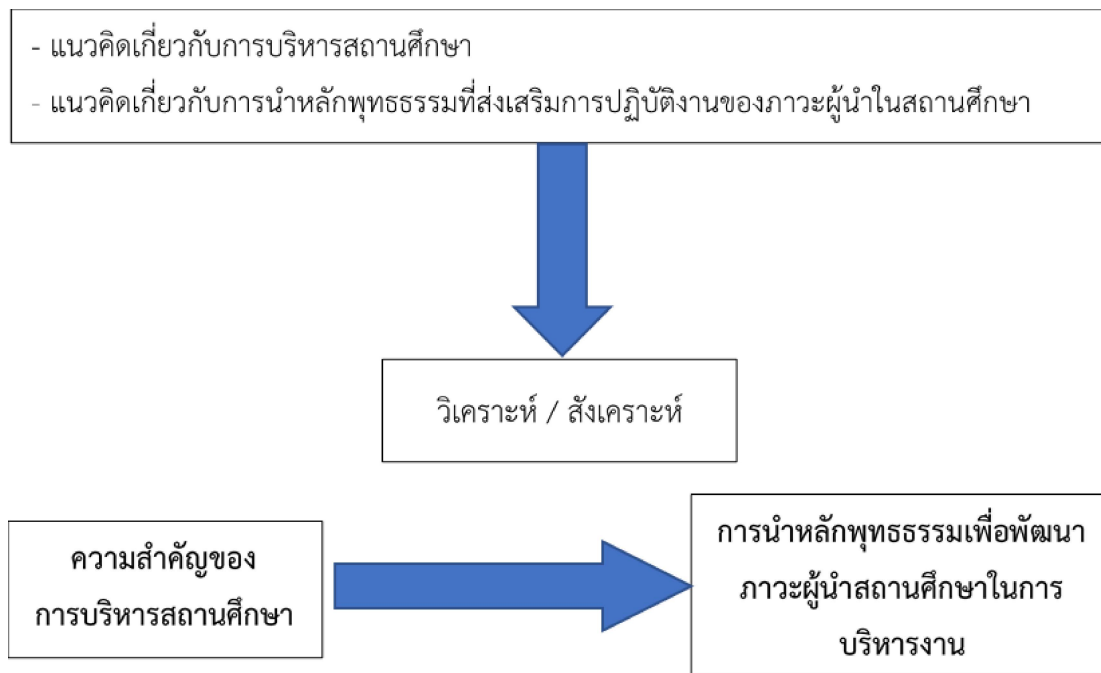
การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสารจะเป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าและ เก็บรวบรวมข้อมูล จากเอกสารงานวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยตามลำดับ ข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก และข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ เอกสารวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ บทความวิชาการ งานวิจัย รวมถึงเอกสารจากสื่อออนไลน์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักการและแนวคิดในการปล่อยสัตว์น้ำอาณิสสการปล่อยสัตว์น้ำตามบริบทของสังคมไทย

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร

การวิเคราะห์ข้อมูลจากหลักการและแนวคิดในการปล่อยสัตว์น้ำในสภาพแวดล้อมอย่างเหมาะสมจากเอกสารที่เกี่ยวข้องนำมาจัดลำดับข้อมูลตามขั้นตอนที่ทำการศึกษาค้นคว้ามาหาความสัมพันธ์กันกับเนื้อหาอย่างเป็นระบบแล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์ตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสารด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา การตีความ การสังเคราะห์ พร้อมทั้งวิเคราะห์บริบทประกอบกับเนื้อหาจาก

การค้นคว้าเอกสารทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสรุปเรียบเรียงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยในลำดับขั้นตอนต่อไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

จากการศึกษาเกี่ยวกับการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษานั้น มีนักวิชาการและนักการศึกษาให้ความสนใจมากขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาผู้นำมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นผู้ใต้บังคับบัญชาให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข มีการพัฒนาที่ยั่งยืนและประสบความสำเร็จในองค์กร โดยยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สังคมยอมรับ มีการอ้างอิง แต่อย่างไรก็ตามการจะทำให้เกิดภาวะผู้นำจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาก็ยังไม่เกิดผลสัมฤทธิ์อย่างกว้างขวาง ซึ่งอาจเป็นเพราะคนส่วนใหญ่หรือคนในองค์กรมองภาพไม่ชัดว่าหลักธรรมที่ใช้ปฏิบัติเฉพาะตัวจะทำให้เกิดประโยชน์ต่อผู้อื่นหรือคนในองค์กรอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสียสละของคนในองค์กร ผู้นำจำเป็นต้องเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัว จึงถือเป็นเรื่องยากยิ่งที่จะตัดสินใจที่จะเสียผลประโยชน์ส่วนตัว เพื่อส่วนรวม เนื่องจากหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ที่มีความสอดคล้องกับการบริหารนั้น มีอยู่หลากหลายและมีความเหมาะสมกับงานบริหารในบริบทที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้เพื่อให้ได้แนวทางการบริหารสถานศึกษาโดยมีหลักพุทธธรรมเป็นประโยชน์ต่อผู้บริหารสถานศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสถานศึกษาในการนำไปใช้

1. วิเคราะห์หลักทศพิธราชธรรม 10 มาใช้เพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา

ผู้วิจัยได้นำหลักพุทธธรรม ทศพิธราชธรรม 10 มาใช้เพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา พบว่า ทศพิธราชธรรม 10 สามารถนำมาส่งเสริมการปฏิบัติงานของภาวะผู้นำหรือผู้บริหารสถานศึกษาได้เป็นอย่างดีและผู้บริหารสถานศึกษาควรเป็นแบบอย่างในการยึดถือและปฏิบัติตามหลัก ทศพิธราชธรรม 10 หากผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำไปเป็นแนวทางในการบริหารและปฏิบัติได้ จะส่งผลสำเร็จในการบริหาร และส่งเสริมการปฏิบัติงานของผู้บริหารสถานศึกษาได้อย่างดี ดังแนวทางการปฏิบัติด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้

1) ด้านทาน ผู้บริหารสถานศึกษารู้จักการให้ คือ การที่ผู้บริหารให้ทรัพย์สินวัตถุสิ่งของหรือองค์ประกอบที่ได้มาซึ่งวัตถุ อัน หมายถึง เงิน เวลา กำลังกายของตน และผู้อื่นที่ต้องการ (วัตถุทาน) การให้ความรู้ การชี้แนะที่เป็นประโยชน์ในการทำงาน (วิทยาทาน) และการใช้ชีวิต (ธรรมทาน) และการให้อภัยแก่ผู้ที่ทำผิดพลาด ที่พร้อมที่จะแก้ไข ปรับปรุง หรือการไม่ถือโทษในเรื่องทั้งปวง (อภัยทาน)

2) ด้านศีล ผู้บริหารสถานศึกษาอยู่ในศีลธรรมอันดีทั้งกาย วาจา และทางใจ ประพฤติตนตามระเบียบวินัยของหน่วยงาน ตามหลักจรรยาบรรณวิชาชีพ และขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของสังคม

3) ด้านปริจาคะ ผู้บริหารสถานศึกษารู้จักการเสียสละ เพื่อส่วนรวม เพื่อประโยชน์ของบุคลากร และองค์กร การไม่เห็นแก่ตัว จะสามารถทำให้บุคลากรทำงานอย่างเป็นมีความสุข

4) ด้านอาชวะ ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นผู้ซื่อตรง มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อองค์กร ต่อบุคลากร เป็นผู้ตรงต่อหน้าที่รับผิดชอบต่อภาระงานให้ประสบความสำเร็จ

5) ด้านมัทวะ ผู้บริหารสถานศึกษา มีความสุภาพอ่อนโยน แสดงออกถึงกิจกรรมารยาทที่สุภาพ เรียบร้อยปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างให้เกียรติ และการพูดจาสุภาพไพเราะนุ่มนวลกับบุคคลในทุกระดับ

6) ด้านตปะ ผู้บริหารสถานศึกษา มีความเพียรพยายาม มีความบากบั่นความก้าวหน้า ไม่ถอยหลัง ความไม่หยุดอยู่กับที่ รู้จักระงับยับยั้งชั่งใจได้ ไม่หลงใหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและการปรนเปรอ มุ่งมั่นในหน้าที่การงานให้ครบถ้วนสมบูรณ์

7) ด้านอักโกธะ ผู้บริหารสถานศึกษาต้องไม่โกรธ แสดงถึงความมีเหตุผล ไม่โกรธผู้ร่วมงาน ผู้ใต้บังคับบัญชาอย่างไร้เหตุผล มีเมตตาธรรมประจำใจ รู้จักระงับความขุ่นเคืองแห่งจิต และมีวินัยที่มีเหตุผล

8) ด้านอวิหิงสา ผู้บริหารสถานศึกษา ต้องไม่เบียดเบียน ไม่แสดงการกดขี่ข่มเหงผู้ใต้บังคับบัญชา โดยใช้อำนาจที่เหนือกว่าเบียดเบียนผู้อื่น ให้ความช่วยเหลือ สร้างความเสมอภาคให้เกิดขึ้นในองค์กร

9) ด้านขันติ ผู้บริหารสถานศึกษา มีความอดทนต่อความยากลำบากไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคในการดำรงชีวิตมีมานะอดทนในการทำงาน มีความอดทนต่ออารมณ์ยั่วเย้าต่างๆ ที่เข้ามากระทบ คือการควบคุมอารมณ์ เมื่อผิดหวัง หรือการอดกลั้นต่อความโลภและความอยากได้

10) ด้านอิทธิบาท 4 ผู้บริหารสถานศึกษา มีความยุติธรรมยึดมั่นในหลักของความยุติธรรม ความเที่ยงตรง ไม่เอียงเอียงหรือหวั่นไหว ไม่มีอคติโดยมิชอบ ใช้ความรู้ความสามารถปฏิบัติหน้าที่โดย ยึดหลักความถูกต้องสามารถทำให้บุคลากรในองค์กรเกิดความเชื่อมั่นไม่หวั่นไหวต่อภาระงาน

2. วิเคราะห์หลักอิทธิบาท 4 มาใช้เพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา

ผู้วิจัยได้นำหลักพุทธธรรม อิทธิบาท 4 มาใช้เพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา พบว่า อิทธิบาท 4 สามารถนำมาส่งเสริมการปฏิบัติงานของภาวะผู้นำหรือผู้บริหารสถานศึกษาได้เป็นอย่างดีและผู้บริหารสถานศึกษาควรเป็นแบบอย่างในการยึดถือและปฏิบัติตามหลัก อิทธิบาท 4 หากภาวะผู้นำหรือผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำไปเป็นแนวทางในการบริหารและปฏิบัติได้ จะส่งผลสำเร็จในการบริหารและส่งเสริมการปฏิบัติงานของภาวะผู้นำหรือผู้บริหารสถานศึกษาได้อย่างดี ดังแนวทางการปฏิบัติด้านต่างๆ ต่อไปนี้

1) ด้านฉันทะ คือ มีใจรัก ทำงานด้วยใจรักงาน ผู้บริหารสถานศึกษาต้องเป็นผู้รักงานที่ตนมีหน้าที่รับผิดชอบอยู่และเอาใจใส่ กระตือรือร้นในการทำงาน มีความรู้ความสามารถในการทำกิจการงานและมุ่งมั่นที่จะทำงานในหน้าที่ให้สำเร็จเรียบร้อยอยู่เสมอ

2) ด้านวิริยะ คือ ความพากเพียร ขยัน ผู้บริหารสถานศึกษาต้องเป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบากในการทำงานในหน้าที่หรือในอาชีพของตน ทำงานให้บรรลุผลสำเร็จ

3) ด้านจิตตะ คือ ความเป็นผู้มีใจจดจ่ออยู่กับการงาน ผู้บริหารสถานศึกษาต้องเป็นผู้เอาใจใส่งานที่ทำและมุ่งมั่นทำงานอย่างต่อเนื่องจนสำเร็จ คอยดูแลเอาใจใส่ ติดตามผลงาน และหรือตรวจงานต่าง ๆ ในสถานศึกษาเพื่อประกอบการพิจารณาวินิจฉัย ตัดสินใจ และสั่งการให้งานดำเนินตามนโยบายและแผนงานให้ถึงความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

4) ด้านวิมังสา คือ ความเป็นผู้รู้จักพิจารณาเหตุผล ผู้บริหารสถานศึกษาต้องสังเกตผลในการปฏิบัติงานของตนเองและของผู้อื่นได้บังคับบัญชาว่าดำเนินไปตามนโยบายและแผนงานที่วางไว้หรือไม่ผลสำเร็จหรือมีความคืบหน้าไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่เพียงใด มีอุปสรรคหรือปัญหาที่ควรได้รับการแก้ไขอย่างไร มีการปรับปรุงพัฒนาวิธีการทำงานให้ดำเนินไปสู่ความสำเร็จให้ถึงความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

3. วิเคราะห์หลักสังคหวัตถุ 4 มาใช้เพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา

ผู้วิจัยได้นำหลักพุทธธรรม สังคหวัตถุ 4 มาใช้เพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำในสถานศึกษา พบว่า สังคหวัตถุ 4 สามารถนำมาส่งเสริมการปฏิบัติงานของภาวะผู้นำหรือผู้บริหารสถานศึกษาได้เป็นอย่างดีและผู้บริหารสถานศึกษาควรเป็นแบบอย่างในการยึดถือและปฏิบัติตามหลัก สังคหวัตถุ 4 หากภาวะผู้นำหรือผู้บริหารสถานศึกษาสามารถนำไปเป็นแนวทางในการบริหารและปฏิบัติได้ จะส่งผลสำเร็จในการ

บริหาร และส่งเสริมการปฏิบัติงานของภาวะผู้นำหรือผู้บริหารสถานศึกษาได้อย่างดี ดังแนวทางการปฏิบัติ
ด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้

1) ด้านทาน คือ การให้ ผู้บริหารสถานศึกษาต้องมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การเสียสละ แบ่งปัน ช่วย
สงเคราะห์ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยาเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น คุณธรรมข้อนี้จะช่วย
ให้ไม่เป็นคนเห็นแก่ตัว

2) ด้านปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำสุภาพ ที่ไพเราะอ่อนหวาน ผู้บริหารสถานศึกษาต้อง
พูดด้วยความจริงใจแนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ มีเหตุผล ชักจูงในทางที่ดีงาม แสดงความเห็นอกเห็นใจ
เป็นกำลังใจรู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจอันดีสมานสามัคคีเกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูล
กันไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสมสำหรับกาลเทศะ

3) ด้านอัตถจริยา คือ การประพฤติดี ผู้บริหารสถานศึกษาประพฤติตนในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่
ผู้อื่นให้ความช่วยเหลือด้วยแรงกายและขวนขวายกิจการต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วย
แก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรม

4) ด้านสมานัตตตา คือ การวางตัวดี การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ ผู้บริหารสถานศึกษามีความ
ประพฤติเสมอต้นเสมอปลายให้ความเสมอภาค ปฏิบัติสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบ ร่วมทุกข์
ร่วมสุข ร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจ
หนักแน่น ไม่วอกแวก รวมทั้งยังเป็นการสร้างความ นิยม และไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้การบริหารงานแต่ละฝ่ายของผู้บริหารสถานศึกษา จึงเห็นสมควรนำหลัก
ทศพิธราชธรรม 10 อธิปไตย 4 สังคหวัตถุ 4 ซึ่งเป็นหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมการปฏิบัติงานของผู้บริหาร
สถานศึกษาและเพื่อวิเคราะห์หลักธรรมเพื่อการพัฒนาผู้บริหารสถานศึกษา เพื่อให้ได้แนวทางในการ
บริหารสถานศึกษาและสามารถนำมาใช้ในการบริหารสถานศึกษาได้จริงเพราะเป็นหลักพุทธธรรมที่
เหมาะสมกับผู้นำสถานศึกษาและนำมาใช้กับผู้บริหารสถานศึกษา เพื่อช่วยให้การบริหารงานของผู้บริหาร
สถานศึกษาเป็นไปในทางที่ดียิ่งขึ้นไป

4. การวิเคราะห์หลักทศพิธราชธรรม 10 อธิปไตย 4 สังคหวัตถุ 4 เพื่อการพัฒนาภาวะผู้นำ ในสถานศึกษา

1) ผู้บริหารสถานศึกษาต้องศึกษาแนวทางการบริหารและผู้บริหารสถานศึกษาควรรู้และเข้าใจ
สภาพปัญหาสาเหตุของปัญหาและวิธีหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหาได้อย่างถูกต้องเป็นธรรมกับทุกคน
และทุกฝ่าย

2) ผู้บริหารสถานศึกษาควรมีการบริหารความเสี่ยงและมีการวางแผนวิเคราะห์ผลกระทบด้านต่าง
ๆ เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ดีที่สุด ควรรู้หลักและทฤษฎีการบริหารองค์กร เพื่อการนำพาองค์กรให้เจริญก้าวหน้า
และผู้บริหารสถานศึกษาควรเปิดใจให้กว้างและยอมรับฟังความคิดเห็นความรู้สึกของผู้ร่วมงาน

3) ผู้บริหารสถานศึกษาควรรู้ว่าตนนั้นกำลังมีความรู้ความสามารถความถนัด และคุณธรรม ควรควบคุมอารมณ์ของตนเอง มีความอดทนอดกลั้น ควรฟังความคิดเห็นของผู้ร่วมงานไม่ยึดถือความเห็นส่วนตนเป็นใหญ่และถ้ามีโอกาสควรเข้ารับการอบรมพัฒนาตนเองเพื่อเป็นแนวทางในการเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารงานให้ดียิ่งขึ้นและผู้บริหารควรนำหลักธรรมทางสายกลางมาประยุกต์ใช้ในการบริหารงาน

4) ผู้บริหารสถานศึกษาควรประมาณขีดความสามารถขององค์กรให้ได้ตามศักยภาพของบุคลากร ในองค์กรมีกำลังแค่ไหนในการจะทำกิจกรรมหรือโครงการสักอย่างหนึ่ง ผู้บริหารสถานศึกษาควรรู้จักประมาณตนควรจะนำงบประมาณที่ส่วนกลางจัดสรรให้ไปใช้อย่างเหมาะสม ผู้บริหารสถานศึกษาควรพิจารณาให้รู้จักประมาณในความเพียงพอขององค์กรการบริหารงบประมาณหรือการขยายกิจการและผู้บริหารสถานศึกษาไม่ควรใช้งบประมาณผิดวัตถุประสงค์เป็นไปตามแผนการใช้งบประมาณครบทุกด้าน

5) ผู้บริหารสถานศึกษาควรมีเป้าหมายและแผนในการดำเนินงานให้ชัดเจนควรรู้จักเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกับการทำหน้าที่การทำงาน เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ใช้เวลาให้เหมาะสม ผู้บริหารสถานศึกษาใช้เวลาให้เหมาะสมในการบริหารงาน ควรมีแผนในการพัฒนางานที่ดีในการปฏิบัติงานในสถานศึกษา

6) ผู้บริหารสถานศึกษาควรเป็นมิตรแท้ที่ดีกับชุมชนและองค์กรอื่น ๆ เพื่อที่จะทำให้ได้รับความไว้วางใจจากบุคคลภายในและภายนอก ควรสร้างกิจกรรมร่วมกับชุมชนและสังคม ผู้บริหารสถานศึกษาควรให้ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมอย่างสม่ำเสมอ เช่น เป็นคณะกรรมการบริหารสถานศึกษา

7) ผู้บริหารสถานศึกษาควรมอบหมายภาระงานให้เหมาะสมกับความสามารถของบุคคล ควรสนับสนุนให้มีการอบรมพัฒนาความรู้และความสามารถแก่บุคลากรในการปฏิบัติงานตามสายงานอย่างสม่ำเสมอ ควรปฏิบัติต่อบุคลากรโดยปราศจากอคติ

ข้อเสนอแนะ

1. ผู้บริหารสถานศึกษาควรมีความรู้ความสามารถตลอดจนรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของการบริหารจัดการสถานศึกษา โดยยึดหลักการในการปฏิบัติหน้าที่อย่างเป็นขั้นเป็นตอนและประพฤติปฏิบัติหน้าที่ตามเหตุผล มีความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ที่ปฏิบัติ รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคโลกาภิวัตน์ และการใช้ชีวิตในยุคดิจิทัลเพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง มีจิตใจเป็นปกติสุข อีกทั้งมีแนวคิดในการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์และสมเหตุสมผล

2. ผู้บริหารสถานศึกษาควรรู้และเข้าใจการปฏิบัติงานของตนเองและคณะครูรวมทั้งบุคลากรทางการศึกษา มีวิสัยทัศน์และเป้าหมายในการพัฒนาสถานศึกษา โดยสามารถกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการปฏิบัติงานร่วมกันและสามารถกำหนดให้มีการวัดผลและประเมินผลตามสภาพจริง โดยศึกษาจากบริบทและสภาพสิ่งแวดล้อม อีกทั้งนำผลการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานมาใช้ในการปรับปรุง แก้ไขและพัฒนาคุณภาพงานให้บรรลุเป้าหมายและมีประสิทธิภาพสูงขึ้น

3. ผู้บริหารสถานศึกษาควรรู้และเข้าใจบทบาทหน้าที่ในการบริหารสถานศึกษา มีภาวะผู้นำ สามารถชี้แจง สั่งการ หรืออำนวยความสะดวกให้แก่คณะครูและบุคลากรทางการศึกษาให้ปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ และเป้าหมายของการปฏิบัติงานร่วมกัน สามารถวางแผนได้อย่างเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ แยกแยะ เรื่องงานและเรื่องส่วนตัวได้เป็นอย่างดี ไม่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว มีความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการสถานศึกษา และมีความรู้ความสามารถในการใช้แรงจูงใจ มีจิตใจโอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และมีความเสียสละ มีความเห็นอกเห็นใจผู้ใต้บังคับบัญชา และไม่เอาเปรียบผู้อื่น สามารถควบคุมอารมณ์ ช่มใจในสถานการณ์ต่างๆ และแก้ไขปรับปรุงและพัฒนาตนเองให้มีความก้าวหน้า รอบด้านและพัฒนาคุณธรรมในการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง

4. ผู้บริหารสถานศึกษาต้องรู้จักความพอเหมาะพอดีในการปฏิบัติงาน ใช้ทรัพยากรในการปฏิบัติงานให้เกิดประโยชน์และมีความคุ้มค่า รู้จักประมาณการในการใช้จ่ายทรัพยากร ใช้งบประมาณอย่างประหยัด ใช้จ่ายอย่างถูกต้องเหมาะสม ไม่ใช้งบประมาณเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเองเพียงผู้เดียว มีความพอเหมาะพอดีในการพูด รู้เวลาที่เหมาะสม รู้สถานที่ที่เหมาะสมในการพูด รู้จักความพอเหมาะพอดีในการพักผ่อนของคณะครูและบุคลากรทางการศึกษา ไม่เอาแต่ใจของตน โดยไม่รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น สามารถวางแผนให้เหมาะสมกับตำแหน่ง

5. ผู้บริหารสถานศึกษาต้องบริหารเวลาอันเหมาะสม ทำหน้าที่การงาน ปฏิบัติการงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น ไม่สั่งงานซ้ำซ้อน จัดทำแผนปฏิบัติงาน นโยบายหรือโครงการให้เหมาะสมกับเวลาและโอกาสวางแผน จัดลำดับความสำคัญของงานและทำงานตามลำดับชั้นตอนที่กำหนดไว้ บริหารงานตรงตามเวลาเป็นตัวอย่างที่ดีในการบริหารจัดการเวลาให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับสถานศึกษา แก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้ทันเวลาและเหมาะสมกับสถานการณ์

6. ผู้บริหารสถานศึกษาต้องเข้าใจสภาพแวดล้อมในชุมชนที่สถานศึกษาตั้งอยู่ รู้และเข้าใจ ประเพณีวัฒนธรรมในชุมชนที่สถานศึกษาตั้งอยู่ เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมกับการกิจกรรมของสถานศึกษาควบคุมการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมและระเบียบวินัยของนักเรียนและคนในชุมชน อีกทั้งร่วมสร้างเสริมสนับสนุนกิจกรรมต่างๆและร่วมงานในชุมชน

7. ผู้บริหารสถานศึกษาต้องรู้จักและเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยสนับสนุนส่งเสริม คณะครูและบุคลากรทางการศึกษาให้พัฒนาตนเองในวิชาชีพตามความสามารถของแต่ละบุคคลอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน โดยไม่เลือกปฏิบัติ มีการยกย่อง ชมเชย สร้างขวัญและกำลังใจ สามารถปฏิบัติตนต่อคณะครูและบุคลากรทางการศึกษาได้อย่างถูกต้องเป็นธรรมและเหมาะสม

8. ผู้บริหารสถานศึกษาต้องปฏิบัติงานที่โรงเรียนที่มีทั้งนักเรียน ผู้ปกครอง และบุคลากรที่มีพื้นฐานทางสังคมที่แตกต่างกัน ในฐานะของผู้บริหารสถานศึกษา จะต้องมีความเข้าใจในเรื่องนี้ ถึงแม้ว่าผู้บริหารอาจจะไม่เคยมีประสบการณ์แบบเดียวกันมาก่อนผู้บริหารควรมีทักษะในการรับฟังปัญหา

และให้คำปรึกษาได้ ผู้บริหารที่มีบุคลิกที่พร้อมรับฟัง เปิดกว้าง ดูเข้าถึงง่าย จะทำให้ทุกคนสามารถไว้วางใจพร้อมที่จะพูดคุย ซึ่งจริงๆ แล้วผู้บริหารหลายคนก็คงอยากที่จะให้นักเรียน เพื่อนร่วมงาน หรือคุณครูรู้สึกปลอดภัย

เอกสารอ้างอิง

ชาญชัย อาจินสมาจาร. (2548). *สู่ทิศทางใหม่ของการบริหารการศึกษา*. กรุงเทพมหานคร: ก้าวใหม่.

ดิเรก วรรณเศียร. (2545). “การพัฒนาแบบจำลองแบบสมบูรณในการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานสำหรับสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน”. *วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎีบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทศนา แหมมณี และภาชิต ประมวลศิลป์ชัย. (2549). *ประสบการณ์และกลยุทธ์ของผู้บริหารในการปฏิรูปการเรียนรู้ทั้งโรงเรียน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นันทวรรณ อีสรานุวัฒน์ชัย. (2550). “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บุญทัน ดอกไธสง. (2528). *การบริหารเชิงพุทธ กระบวนการทางพฤติกรรม*. กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์.

ประสิทธิ์ เขียวศรี. (2544). “การนำเสนอแบบจำลองการพัฒนาภาวะผู้นำของผู้บริหารที่บริหารโดยใช้โรงเรียน เป็นฐาน”. *วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎีบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระดณัย อนาวิโล (บุญสาร). (2554). “การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมในสถานศึกษา”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต). (2552). *ทฤษฎีหรือแนวคิดทางด้านการบริหารและการจัดการองค์กร*. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สว.ย.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). (2549). *พุทธวิธีบริหาร*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2546). *พุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการประณศึกษาแห่งชาติ. (2542). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ*. กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค.

สุรัตน์ มุ่งอิงกลาง. (2544). “การศึกษาคุณธรรมตามแนวพุทธธรรมของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาสังกัดสำนักงานการประณศึกษา จังหวัดนครราชสีมา”. *วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.

หวน พันธุ์พันธ์. (2549). *การบริหารการศึกษา : นักบริหารมืออาชีพ*. นนทบุรี: พันธุ์พันธ์การพิมพ์.
วรภาส ประสมสุขและ นิพนธ์ กิनावงศ์. (2550). “หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธ”. *วารสาร
ศึกษาศาสตร์*. ปีที่ 18 ฉบับที่ 2. พฤศจิกายน 2549 - มีนาคม: 63-84.